

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ

КАФЕДРА МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Ірина БОГДАНОВА
25 вересня 2019 року

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА
для проведення занять із навчальної дисципліни
«ПРАКТИКУМ З НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ»

за спеціальністю 263 «Цивільна безпека»

Тема 1.2 «Модель творення та сприйняття наукового тексту»

Вид заняття: лекція

Обговорено на засіданні
кафедри мовної підготовки
24 вересня 2019 року
Протокол № 2
Викладач: Ірина БОГДАНОВА

Харків — 2019

Зміст

1. Сприйняття наукового тексту як психологічний процес
2. Психологічні особливості сприйняття наукового тексту
3. Особливості структури та характеристика наукового тексту
4. Шляхи полегшення сприймання наукового тексту

Завдання для самостійного опрацювання

1. Прокоментуйте твердження М Гайдегера, що вся діяльність людини «перебуває під знаком слова»
2. Що зумовлює в науковому стилі вибір мовних засобів?
3. Яке місце в науковій літературі посідають терміни та чим це обумовлено?
4. Поясніть відмінність плану від тез і конспекту як джерела наукової інформації
5. Сформулюйте основні вимоги до плану й конспекту джерела наукової інформації
6. Які особливості наукового стилю професійного спілкування'?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ТА НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ

1. Становлення і розвиток наукового стилю української мови
2. Мовні засоби наукового стилю
3. Реферат як жанр академічного письма
4. Науковий етикет
5. Особливості усного і писемного науково мовлення.
6. Науковий текст і професійний виклад думки
7. Лексикографічна компетенція як показник мовної культури науковця

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 344 с.
2. Мацько Л.І. Культура українського фахового мовлення навч. посіб. / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.
3. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: Підручник. — К.: Вища школа, 2003. — 462 с.
4. Осенко О.К. Наукова комунікація. – К., 2010. – 303 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування: Навчальний посібник. — К.: Знання, 2006. — 291 с.

Проблема пізнання вивчалась впродовж тривалого часу багатьма філософами та психологами. Мабуть, з того моменту, коли людина усвідомила себе як істоту розумну, здатну до сприйняття та мислительних процесів. Звичайно, думки та вчення про пізнання змінювались разом із розвитком науки, філософії, психології та медицини. Серед видатних філософів, що займались питанням сприйняття не можна не згадати німецького філософа, засновника герменевтики, Х.Г. Гадамера, який вивчав сприймання через слово, тобто роль мови як посередника між предметами та явищами об'єктивного світу та людською свідомістю. Багато сучасних робіт із інтерпретації тексту, сприйняття тексту використовують його праці у своїх дослідженнях. Не залишаються без уваги і роботи П.С. Виготського, М.М. Бахтіна, Г. І. Богіна, ван Дейка, Р. Дж. Коллінгвуда та ін. Адекватне сприймання наукового тексту вимагає певних мислительних навиків, психологічного розвитку, фонових знань. Тому у роботі розглядаються питання сприймання як психічного процесу та особливості сприймання з огляду на вікові особливості їх психічного

розвитку. З іншого боку, текст створюється людьми і є продуктом соціально-культурним, тому реферат звертається до теми структурних особливостей та характеристики тексту. Вивчення психологічних особливостей сприйняття наукових текстів продовжує бути актуальним, оскільки змінюються екстралінгвістичні умови сприйняття, вимоги до структури та лінгвістичних параметрів мови наукових текстів, змінюються умови виховання та формування навиків та умінь. До того ж, знаючі особливості та труднощі сприймання можна вжити заходів щодо їх усунення або принаймні полегшення процесу сприйняття.

1.Сприйняття наукового тексту як психологічний процес

Для детального розгляду проблеми сприйняття наукового тексту слід перш за все уточнити визначення поняття «сприймання». «Сприймання – це психічний процес відображення людиною предметів і явищ у цілому, в сукупності всіх їхніх якостей і властивостей при безпосередньому їх впливі на органи чуттів» [11, 268]. Приймаючи до уваги те, що процес сприймання відбувається у взаємозв'язку з іншими психічними процесами особистості (мисленням, мовою, почуттями, волею), можна припустити, що сприймання наукового тексту - це психічний процес відображення людиною змісту тексту при безпосередньому впливі на органи чуття. Слід зазначити, що мова поряд із вмінням абстрактного мислення відіграють в сприйманні наукового тексту провідну роль. Сприймання як один із пізнавальних процесів має такі властивості: предметність, вибірковість, цілісність, структурність, константність, осмисленість [11, 269]. Важливою умовою успішного сприймання об'єктів дійсності є його вибірковість. Вибірковість предмета сприймання зумовлюється потребами та інтересами людини, необхідністю в знаннях, професійною спрямованістю тощо. Предметність як одна із властивостей сприймання є важливим компонентом характеристики сприймання наукового тексту, оскільки

предметність сприймання є набутою властивістю, що формується в процесі активної взаємодії суб'єкта з об'єктивним світом. Предметність сприймання виявляється у співвіднесенні відомостей про об'єкти із самими об'єктами як носіями певної інформації. Оскільки текст є носієм інформації, то усвідомлення наукового тексту як джерела специфічної інформації може допомогти в сприйманні наукового тексту. Осмислення сприйнятого залежить від досвіду та знань особистості. Тому одні й ті самі предмети людьми різного віку, різного культурного розвитку сприймаються та осмислюються по-різному. Про адекватне осмислення в психології говорять, коли предмет чи явище сприймаються цілісно, але структурно [11, 279]. Для осмислення наукового тексту це має вагомe значення, оскільки науковий текст має притаманну лише йому структуру, про яку мова піде нижче. Для вивчення процесів приймання потрібно враховувати вікові особливості психічного та фізіологічного розвитку реципієнтів. У здобувачів вищої освіти відповідно до їх віку має бути досить великий об'єм оперативної пам'яті, досвід у мислительних процесах (аналіз, синтез), знання відповідних лексичних одиниць, творче мислення. Останнє відіграє вирішальну роль для сприйняття, оскільки цілісний текст не можна розуміти як сумарне значення окремих компонентів тексту. Лише творчий підхід дає можливість створити повну картину тексту та його значення. У сприйманні важливу роль відіграє попередній досвід, попередні уявлення особистості. Залежно від повноти змісту, спрямованості, організованості сприймане відображається у свідомості більш або менш адекватно. Зміст попереднього досвіду, спорідненість його із сприйманим об'єктом, інтерес до нього є передумовою ефективності та адекватності сприймання. Поряд із попереднім досвідом слід зазначити очікування та пресупозиції до сприйняття тексту, які можуть створюватись викладачем. При сприйманні

тексту важливим є усвідомлення прочитаного чи почутого. Тобто сприймання тексту має відбуватись на свідомому рівні. При цьому невідомі образи та концепти асоціюються з уже відомими, тобто такими, що вже існують у свідомості конкретного здобувача вищої освіти. Далі вступають в дію процеси аналізу та синтезу образів, концептів та понять, опосередкованих через мову. Отже, для розуміння наукового тексту здобувачі вищої освіти мають володіти відповідного рівня мовною компетенцією. Охарактеризувати сприймання наукового тексту односкладно не можливо. Це складний багато структурний психологічний процес, який хоча і має суб'єктивну природу, володіє рядом об'єктивних характеристик.

2. Психологічні особливості сприйняття наукового тексту

Необхідною передумовою сприйняття наукового тексту є оволодіння основними поняттями у відповідній галузі наук. Поняття та терміни кодують цілі концепції, у зв'язку з чим в наукових текстах створюється концептуальний бар'єр, що виражається в існуванні закритих областей знань зі своєю специфічною мовою. Для адекватного сприйняття тексту потрібно знати код тлумачення та всі концепції, пов'язані з терміном. Науковий текст характеризується великою кількістю термінів та понять, що мають абстрактну природу. Останнє вимагає достатнього розвитку абстрактного мислення, а також високого рівня розвитку мислительних процесів, аналізу та синтезу. При сприйманні тексту діють загальні закономірності сприйняття як такого, але давайте розглянемо певні особливості. «Необхідна умова розуміння будь-яких фактів – достатні знання та життєвий досвід, які є ключовими компонентами цього процесу». [11, 287]. У процесі сприймання наукового тексту відбувається співвіднесення старих знань з новими, тобто необхідними є фонові знання. Хоча результати психологічного дослідження щодо сприймання

психологічних наукових текстів довели, що сприймання наукового психологічного тексту не залежить від конкретних знань в області психології. [23].

А.А. Леонтьєв виділяє такі типи фонових знань:

соціальні, тобто ті, що відомі учасникам мовленнєвого акту ще до початку повідомлення;

індивідуальні, тобто ті, що відомі лише двом учасникам до початку повідомлення;

колективні – ті, що відомі членам певного колективу, пов'язаного професією, соціальними відносинами та ін. [10, 145].

Фонові знання можна також кваліфікувати з іншого боку, виділивши при цьому життєві, донаукові, наукові та літературно-художні знання. І хоча домінуючими при сприймання наукового тексту будуть наукові знання, інші типи знань допомагають створити цілісну картину розуміння тексту. Підтвердженням сприймання тексту є його розуміння, тобто розкриття сутності предметів та явищ, описаних в науковому тексті, усвідомлення зв'язків, стосунків та залежностей між ними. Сприймання тексту має мати пізнавальне завдання, залежно від якого розуміння може виявитись у порівнянні нового з уже відомим, з'ясування причин явища, визначення сенсу та причин. Результатом змістового сприйняття тексту є створення цілісного образу змісту тексту, який включає в себе змістове значення і емоційне забарвлення. Звичайно, емоційне забарвлення сприйняття наукового та художнього текстів суттєво відрізняються. Наукові знання потребують інтелектуального їх сприймання, тобто сприймання змісту, розуміння понять і термінів, на відміну від сприймання художніх творів, сприймання в основному емоційне, коли провідну роль відіграє емоційний аспект. Звичайно, художнє сприймання відбувається в єдності з інтелектуальним, а інтелектуальне, в свою чергу,

відбувається за певного емоційного переживання, що і визначає характер сприймання. Однією із основних характеристик сприймання є його вибірковість орієнтована на зацікавленість реципієнта та його внутрішню мотивацію. Сприйняття будь-якого тексту може бути різного рівня: високого чи низького. За високого, адекватного сприйняття, образ тексту має бути динамічним та мінятися в процесі сприйняття. Здобувач вищої освіти створює цілісний образ тексту, виділяючи в ньому структурні компоненти. В цьому проявляється структурність на цілісність прийняття. Одним із критеріїв сприйняття тексту є уміння передати його зміст. При адекватному розумінні наукового тексту реципієнт може відтворити зміст тексту, підбираючи при цьому свої слова та не порушуючи цілісність тексту. Важливим при цьому є рівень розвитку мовної компетентності, оскільки при змістовому сприйнятті тексту може замінити деякі елементи тексту на елементи своєї системи змістів, не змінюючи при цьому значення тексту. Граничною особливістю сприйняття тексту є уміння виділяти різні фактори, що використовуються для розпізнання слова. Тобто не лише фонетичні (графічні) особливості, як школярі молодшого шкільного віку, чи семантичні та семантико-граматичні особливості, але й вірогідні характеристики слова, що й робить сприйняття наукового тексту можливим [21, 68]. Л.С. Виготський вважає, що для розуміння тексту необхідним є відбір правильних елементів ситуації, їх правильне поєднання, а також надання кожному з них правильної ваги, впливу та значення [5, 284]. Отже, для сприймання наукового тексту необхідно володіти навиками аналізу, уміннями вдумливого та аналітичного читання. С.Л. Рубінштейн відносить наступні фази до необхідного мислительного процесу під час сприймання тексту: усвідомлення проблемної ситуації, вирішення проблемної ситуації, фіксування доступного рішення [18, 256]. Адже відповідно до Т.А. Ван Дейка людина

розуміє текст тоді, коли вона розуміє ситуацію, про яку йде мова в тексті [8, 34]. Отже, можемо припустити, що саме усвідомлення проблемної ситуації робить розуміння наукового тексту можливим. Тут слід зазначити, що проблемна ситуація може формулюватись і поза текстом - учителем. Тоді усвідомлення проблемної ситуації буде процесом менш творчим, але не менш важливим для адекватного сприймання наукового тексту. Цікавим є психолінгвістичний підхід до вивчення сприйняття наукового тексту Х.Г. Гадамера та М.М. Литвинова, які пов'язують процес пізнання наукового тексту з концепціями передрозуміння та розуміння, передсвідомості та свідомості. Передрозуміння тексту означає впізнавання концептуальних структур, як таких, що відповідають чи не відповідають «рефлексивному змісту свідомості, який лежить в основі вихідних схем людського досвіду, що визначається традицією та має мовну природу» [24]. Концептуальні структури, які можна впізнати на основі вже існуючих в психіці кодів сприймання, усвідомлюються і складають основу «світлого поля пізнання» [24]. Одночасно з зрозумілою інформацією завжди залишаються невпізнанні концептуальні структури. Їх впізнання вимагає створення нових кодів сприйняття, а отже активізує процеси пізнання та мислення. При цьому фаза рефлексії першочергово є шумом, хаосом, оскільки є механізмом діяльності самопізнання, і спочатку створює нерозуміння, тобто свідому потребу зрозуміти [12, 15]. Тобто для того, щоб зрозуміти потрібно весь час чогось не розуміти. В процесі сприймання свідомість не може утримувати в світлому полі всю систему концептуальних структур, тобто весь зміст одразу. А тому процес формування системи змісту супроводжується розсіюванням, дисоціацією впізнаних і невпізнаних концептуальних структур, виходом їх за межі свідомого в підсвідоме [12, 15]. Таким чином формується новий концепт, який поки що не фіксується увагою. В науковому тексті простежується дві

тенденції: стереотипізація (стабілізація змісту) і прояв творчого начала. Перша сприяє формалізації мови науки. Друга тенденція дозволить говорити про конфлікт інваріантного і варіантного, старого та нового знання, що веде до виникнення бажання подолати цей внутрішній конфлікт та замінити невідоме відомим. Якщо усвідомлюються і дисоціюються всі концептуальні процеси, що сприймаються, то нові концептуальні системи не виникають. Прикладом такої системи змісту є науковий текст, який структурований на основі загальнонаукових концептах, присвячений уже вирішеній проблемі і не повідомляє нічого нового науковій спільноті. Якщо ж постійний притік невіданих концептуальних структур перевищує процес усвідомлення і дисоціації, система змісту вступає в режим загострення, тобто людина не встигає включити процеси пізнання і мислення і свідомість не встигає формувати нові концепти [16, 17]. В процесі сприйняття наукового тексту на фоні відомого з'являються декілька слів чи виразів, які є невідомі. Включаючи вербальні асоціації, створює нові концептуальні структури. Когнітивний зміст наукового тексту має складну конструкцію. Науковий текст, який описує фрагмент наукової картини світу, наповнений метафоричними моделями, які в свою чергу визначають історію розвитку концепта на основі багато численних зв'язків з іншими текстами [24]. Внутрішня мотивація та інтереси відіграють важливу роль при сприйнятті наукового тексту. В процесі інтерпретації сучасних наукових текстів відбуваються складні процеси рефлексії, яка проявляється як погляд на світ через інтереси, потреби і цілі реципієнта. Завдяки рефлексії образ ситуації тексту порівнюється із засвоєними раніше ситуаціями, при цьому може змінюватись відношення до попереднього досвіду [16, 45]. Рефлексія є зв'язком між досвідом людини і тією ситуацією, яка представлена в тексті як предмет для засвоєння. Рефлексія актуалізується на різних рівнях:

розуміння, проблематизація, корекція діяльності, розгортання творого та раціоналізаторського мислення та дій [22, 265]. Із всіх організаторських рефлексій для риторики наукових текстів найбільш важливим і близьким є розуміння наукового тексту як найважливішого елемента пізнавальної діяльності. Не слід забувати про вікові особливості сприйняття.

З цієї точки зору читачі поділяються на три групи:

середній читач, тобто той, на кого орієнтується автор при написанні тексту;

читач, що не досяг середнього рівня;

читач, тезаурус якого перевищує тезаурус автора.

Зрозуміло, що для третьої групи корисна інформація в тексті рівна нулю, але з іншого боку можна сподіватися на абсолютно адекватне сприйняття наукового тексту. Друга група буде мати труднощі у сприйманні, і корисність інформації буде у такому випадку низькою. У першої групи можна сподіватись на адекватне сприймання тексту, хоча певні кліше і мовні звороти можуть бути зайвими. Слідкуючи за закономірностями сприйняття тексту, можна помітити цікаву тенденцію щодо активності та творчості дій. Зрештою сприйняття тексту може обмежуватись лише сприйняттям понять, може перейти у судження і навіть у дії вищого порядку – в умовиводи. З вище сказаного можемо зробити висновки, що сприйняття як таке – суб'єктивне, а сприйняття наукового тексту – відносне.

3. Особливості структури та характеристика наукового тексту

Текст – це матеріальний об'єкт матеріального світу, а отже, він має характеристики, які можна описати. Саме слово «текст» означає «тканина, сплетіння», (лат. textus). Тому важливо знати, що і як поєднується. В будь-якому разі текст – це цілісне і зв'язне поєднання знакових одиниць. При чому під цілісним мається на увазі не сума частин,

а структурна функціональна цілісність. При сприйманні саме ця характеристика наукового тексту відрізняє сприйманням. Здобувач вищої освіти має відрізняти не лише фонетичні, графічні, семантичні, але й структурні компоненти наукового тексту. При вивченні сприймання наукового тексту не можна не звернутись до робіт Г.І. Богіна та Б.Б. Бахтіна, які описують проблеми наукової текстової комунікації, що включає в себе поняття діалогічності. Це поняття асоціюється з теорією Бахтіна про характер пізнання як складної взаємодії між текстом, що вивчається та контекстом, в якому реалізується пізнавальна та оцінювальна думка вченого. Дослідники процесів наукового пізнання та наукового стилю мови підкреслюють, що в мові науки «діалог» представляє собою об'ємне і неоднорідне явище, що вбирає в себе основні діалогічні ознаки, що спостерігаються в самому науковому тексті та поза ним [19, 123]. На матеріалі різних жанрів (монографія, стаття, рецензія, реферат, анотація, довідник тощо) чітко прослідковуються взаємно обумовленні процеси рефлексії двох діалогів. По-перше, це діалог між текстом та його адресатом, по-друге це сутність, іманентна тексту і втілена в такій його характеристиці як адресованість [4, 56]. Розчеплення значення на світ в тексті та світ поза текстом не є новою, але характерологічною особливістю наукового пізнання і наукового тексту, і визначається екстралінгвістичними факторами, серед яких основними є форми суспільного пізнання з відповідними видами діяльності [7, 267]. Такий підхід є важливим для визначення адресатності та адресентності наукового тексту. В тексті фіксується мовленнєва мислительна діяльність автора, яка розрахована на відповідну діяльність читача – сприйняття. Так утворюється відома тріада: автор – текст - читач. Будь-який текст розрахований на чиєсь сприйняття. Спеціаліст-учений пише з метою передати свої спостереження та висновки, які будуть вивчати як наукові

тексти та будувати на їх основі свої власні системи теоретичної побудови знань в певній галузі наук. Це робить роботу науковців глибоко соціальною. Людина взагалі сприймає світ через призму базових категорій, які відображають колективне уявлення та суспільний устрій та впорядковують соціальні відносини. Вчені в своїх практичних і теоретичних роботах спираються саме на соціальний досвід попередніх поколінь професіоналів, закріплений в наукових текстах, на знання та досягнення, які вже включенні в систему побудови науки. В процесі пізнавальної діяльності мова має вирішальне значення [10, 348], оскільки вона опосередкує взаємодію між людиною і навколишнім світом. Мова наукового тексту залишає широкий аспект для окремого вивчення, оскільки саме слово є тією найменшою структурною ланкою, за допомогою якої автор вербалізує реальність. Інформаційні ж переваги в умовах демократизації мови ставлять до мови наукових текстів жорсткіші вимоги. Цей процес диктує оптимальність мовного оформлення, оскільки розвиток суспільства певною мірою визначається рівнем організованості мови як одного із елементів суспільства. Щоб дати адекватний опис мовної структури тексту, потрібен аналіз не лише лінгвістичних, але й екстралінгвістичних факторів. Перш за все на формування тексту впливають види змістовної інформації. В залежності від інформації вибирається спосіб викладення: опис, розповідь, роздуми. Останні включають концептуальну інформацію, що виражається у вигляді суджень, умовиводів, філософських та психологічних узагальнень у формі підсумків та висновків. Чистота та виразність мовлення сприяють адекватному сприйманню наукових текстів. Чистоту мовлення як одну із характеристик мови наукового тексту можна тлумачити не тільки як відповідність нормі, але й як відповідність моральній стороні людської свідомості. Для наукового тексту ця характеристика мови є

принципальною і необхідною умовою його адекватного сприймання. Поняття виразності мовлення в тексті має різний зміст. Виразність буває інформаційною та чуттєвою. Перша досягається логічністю та фактологічністю. Наприклад, виразність в науковому тексті досягається шляхом доведення, аргументованості, на відміну від художнього тексту, де виразність досягається шляхом створення наглядної образності. Виходячи із вищесказаного, можна зробити висновок, що кожен текст як цілісний мовленнєвий твір оцінюється за цілим комплексом критеріїв. Основними складовими цих критеріїв є інформаційно-структурні (логічність, зв'язність і цілісність, точність, ясність, зрозумілість, доступність) та стилістичні (правильність, чистота та культура мовлення) характеристики тексту. Проте є інші характеристики тексту, які пов'язані, але прямо не відносяться до мови. Наприклад, науковий текст має високий рівень інформативності, через що створюється певне напруження в процесі сприймання. Напруження створюють схеми, формули, цифри, символи, терміни, що є носіями ємкої наукової інформації. В науковому тексті надається перевага нейтральним, редукуючим та описувальним номінаціям. В наукових текстах частіше, ніж в художніх використовуються замітники, що редукують текст та стилістично нейтральні універсальні назви, наприклад «явище», «випадок», а також вирази на зразок «у цьому відношенні», «у цьому смислі» та ін. Але звернуті фрази можуть призвести до неточностей, не чіткого вираження думки, до логічних зміщень. Тому текст, враховуючи такі особливості мовленнєвого знака, повинен орієнтуватись на взаємовідношення знака та змісту. Не зайвим буде прокоментувати співвідношення диктума та модуса в науковому тексті. В науковому тексті перевага надається диктуму. Текст може складатись лише з диктуму, але не може лише з модуса, тому що немає інформації для інтерпретації. Тема-рема-тична

послідовність в науковому тексті має особливе значення для адекватного його сприйняття, оскільки саме чітке дотримання такої структури тексту запобігає логічним пропускам та сприяє розумінню. Як пише Н.В. Данилевська [23] науковий текст має нормативно-прагматичні або раціонально-логічні особливості, що об'єднують норми, пов'язані з традиціями наукового викладення, з канонами, яких має дотримуватись автор, щоб залишатись в рамках стилю і мати право очікувати бажаних результатів. Наприклад, типовими для наукового тексту є логічність, точність, ясність, аргументованість викладення тощо. Нормативно-риторичні особливості пов'язані з умінням творчо переробляти норму, створювати метафори, користуватися виразними засобами вербального і невербального характеру, структурувати частини тексту, інше. Такі риторичні засоби активізують процес розуміння в свідомості реципієнта та служать для поглиблення адекватності діалогу між автором та читачем. Але найскладнішим для описання риторичним засобом є інтелектуальна експресія. Вона об'єднує даний момент мовлення з попереднім чи наступним етапом викладення, що створює одне єдине ціле наукового тексту. Повертаючи час від часу пам'ять читача до яких-небудь концептуально значимих моментів та акцентуючи на них увагу, автор поступово досягає глибокого та найбільш вірного розуміння реципієнтом складного наукового змісту цілого тексту, а відповідно і нового наукового знання, заради якого власне і складався текст.

4. Шляхи полегшення сприймання наукового тексту

Оскільки сприйняття наукового тексту має ряд певних особливостей і може викликати труднощі, досвідчені викладачі та науковці мають заповнити ту проміжну ланку, яка б наблизила до змістового сприйняття наукового тексту. Вихідною для такого підходу була теорія М. Бахтіна про те, що ми вчитуємо в тексті те, що нас цікавить: "Смыслами я

називаю відповіді на запитання. То, что ни на какой вопрос не отвечает, лишено для нас смысла" [1, 350] Але така зацікавленість пов'язана із запитанням, тобто з тим, що є поки що невідомим. Схожу ідею висував і англійський історик Р. Дж. Коллінгвуд, коли писав: "Вы никогда не сможете узнать смысл сказанного человеком с помощью простого изучения устных или письменных высказываний, им сделанных, даже если он писал или говорил, полностью владея языком и с совершенно честными намерениями. Чтобы найти этот смысл, мы должны также узнать, каков был вопрос, на что написанное или сказанное им должно послужить ответом" [9, 339]. Відповідно до цього, попередня постановка проблеми або ж попереднє питання може значно полегшити сприйняття наукового тексту. Коли він буде знати відповідь на яке запитання він шукає чи читає. На думку М. Бахтіна процес пошуку відповіді на запитання робить невідоме формально відомим, а незнайомий текст знайомим, таким, що частково належить реципієнту. Таке знайомство є фрагментарним. Тобто відшукавши в тексті частково відповідь на поставлене запитання або ж виділивши незнайоме, знаходить фрагмент тексту формально знайомим. Цей зрозумілий фрагмент висвітлює в темному фоні всього тексту нові фрагменти, пов'язані з ним, що робить їх теж зрозумілими. Відбувається розширення зони зрозумілого: виникають все нові і нові зв'язки з раніше незв'язним, знаходяться відповіді на запитання, що виникають в процесі розуміння. Таким чином викладач має не лише ставити конкретні запитання, але й спонукати до постановки запитань в процесі сприйняття для забезпечення адекватного розуміння змісту тексту. Тобто вивести підсвідоме розуміння на свідомий рівень. Як один із методів полегшення сприймання поряд із постановкою проблеми можна поставити установку сприйняття. За висновками Є.М. Сийпола в залежності від установки перед сприйманням тексту, результати

різнились майже на 100% [24]. Суть експерименту полягала у тому, що слухачам начитувались слова без змісту, але такі, що звучали подібно до реальних слів. Одній групі повідомляли, що слова пов'язані із тваринами, іншій – із подорожуванням. В результаті перша група чула 11% слів, пов'язаних із темою подорожування, і 63% - з темою тварин. Друга група, навпаки, чула лише 14% слів з теми тварин і 74% - з подорожування. Науковий текст має мати чіткий зміст та чітке вираження думки. Неясності, які знижують доступність та зрозумілість тексту, можуть виникати при перенасиченні наукового тексту вузькоспеціальною термінологією та при ускладненому синтаксисі. Неясності провокуються відсутністю дефініцій при термінах. У всіх цих випадках критерій ясності та доступності вимагає однозначного використання номінацій і визначення їх, коли є сумніви в знанні їх адресатом. Навіть загальний графічний вигляд тексту, його поділ на абзаци, глави може піднімати рівень його доступності або ж занижувати його. Наприклад, текст офіційного ділового чи інструктивного документу, не поділений на абзаци, стає надзвичайно складним і незрозумілим, якщо об'єм речень в тексті через міру великий. Такі ж складнощі виникають при довгих переліках правил, рекомендацій, інструкцій і т.д. Так виникає необхідність поділу складних по об'єму синтаксичних побудов. Велике значення для полегшення сприймання мають фонові знання, уміння їх активізувати та творчо використовувати для розуміння наукового тексту. Утруднення сприймання може пояснюватись цілим рядом причин. Наприклад, складністю самої думки автора, несподіваністю та незвичністю такої думки, заплутаністю викладу та вираження думки, відхиленням думки в сторону, і в решті решт незнайомим словом. Незрозумілість може бути ненавмисною та навмисною. Навмисна неясність часті зустрічається в художніх текстах і не є характерною

ознакою наукового тексту. Незнайомі слова в науковому тексті мають бути пояснені. Додаткова інформація може подаватись у різних формах: визначення, пояснення, уточнення, приєднання. Чим більше вказується ознак предмета, тим повніша складається про нього уявлення. Слід враховувати при цьому обізнаність в даній галузі та тематиці, щоб пояснення не виявились зайвими та не переобтяжили текст. Виділення, курсив, додаткові знаки в тексті не є додатковою інформацією, але вони полегшують сприймання тексту шляхом забезпечення ціленаправленого пошуку потрібної інформації. Полегшенню сприймання наукового тексту сприяє також зниження напруженості викладення. Ненапружений текст – це логічно розвернутий текст без пропусків змістових ланцюжків, без стрибків в тема-рема-тичних послідовностях. Отже, полегшувати сприймання тексту так само як і ускладнювати його можуть багато факторів, на які слід звертати увагу авторам наукових текстів.

Для вивчення процесів приймання потрібно враховувати вікові особливості психічного та фізіологічного розвитку реципієнтів. Має бути досить великий об'єм оперативної пам'яті, досвід у мислительних процесах (аналіз, синтез), знання відповідних лексичних одиниць, творче мислення. У сприйманні важливу роль відіграє попередній досвід, попередні уявлення особистості. Зміст попереднього досвіду, спорідненість його із сприйманим об'єктом, інтерес до нього є передумовою ефективності та адекватності сприймання. Поряд із попереднім досвідом слід зазначити очікування та пресупозиції до сприйняття тексту, які можуть створюватись викладачем або ж самим здобувачем вищої освіти. Необхідною передумовою сприйняття наукового тексту є оволодіння основними поняттями у відповідній галузі наук. Науковий текст характеризується великою кількістю термінів та понять, що мають абстрактну природу. Останнє вимагає достатнього

розвитку абстрактного мислення, а також високого рівня розвитку мислительних процесів, аналізу та синтезу. Сприйняття будь-якого тексту може бути різного рівня: високого чи низького. За високого, адекватного сприйняття, образ тексту має бути динамічним та мінятися в процесі сприйняття. Створюється цілісний образ тексту, виділяючи в ньому структурні компоненти, розуміє основну думку тексту, виділяючи при цьому другорядні думки, може передати зміст тексту, підбираючи при цьому свої слова та не порушуючи цілісність тексту. Важливим при цьому є рівень розвитку мовної компетентності. Саме усвідомлення проблемної ситуації робить розуміння наукового тексту можливим. Внутрішня мотивація та інтереси відіграють важливу роль при сприйнятті наукового тексту. В процесі інтерпретації сучасних наукових текстів відбуваються складні процеси рефлексії, яка проявляється як погляд на світ через інтереси, потреби і цілі. Слідкуючи за закономірностями сприйняття тексту, можна помітити цікаву тенденцію щодо активності та творчості дій. Зрештою сприйняття тексту може обмежуватись лише сприйняттям понять, може перейти у судження і навіть у дії вищого порядку – в умовиводи. З вище сказаного можемо зробити висновки, що сприйняття як таке – суб'єктивне, а сприйняття наукового тексту – відносне.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ

КАФЕДРА МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Ірина БОГДАНОВА

25 вересня 2019 року

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА

для проведення занять із навчальної дисципліни

«ПРАКТИКУМ З НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ»

за спеціальністю 263 «Цивільна безпека»

Тема 1.8. «Комунікативні інтенції. Стратегії мовленнєвого спілкування. Науковець як особистість»

Вид заняття: лекція

Обговорено на засіданні
кафедри мовної підготовки

24 вересня 2019 року

Протокол № 2

Викладач: Ірина БОГДАНОВА

Харків — 2019

Зміст

1. Стратегії мовленнєвого спілкування
2. Комунікативні інтенції
3. Мовна особистість науковця

Завдання для самостійного опрацювання

1. Назвіть підстили і жанри реалізації наукового стилю?
2. Які основні правила вживання слів та словоформ у науковому стилі?
3. У якій послідовності викладається матеріал у науковій праці?
4. Що таке анотація?
5. Що таке конспект та тези? Чим вони різняться?
6. Що таке відгук, рецензія? Які їхні спільні та відмінні риси?
7. Що таке стаття?
8. Що таке наукова робота? З якою метою пишуть наукові роботи?
9. Що таке реферат? Які є види рефератів?
10. Яких вимог слід дотримуватись в оформленні бібліографії?

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 344 с.
2. Мацько Л.І. Культура українського фахового мовлення навч. посіб. / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.
3. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: Підручник. — К.: Вища школа, 2003. — 462 с.
4. Осенко О.К. Наукова комунікація. — К., 2010. — 303 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування: Навчальний посібник. — К.: Знання, 2006. — 291 с.

Стратегії мовленнєвого спілкування

Спілкування розгортається в конкретних обставинах, що мають назву комунікативної, або мовленнєвої, ситуації. Параметри ситуації визначаються в основному такими її складовими: хто – кому – про що – для чого – де – коли.

Хто і кому – це учасники комунікативного акту, комуніканти, спілкувальники. Хто – той, хто говорить (пише), – в науковій літературі має різні термінологічні найменування: «адресант», «відправник» тощо. Кому – той, до кого говорять (пишуть), – «адресат», «отримувач».

Для комунікативної ситуації суттєвою є наявність-відсутність третьої особи (осіб), яка не бере участі в діалозі, але від наявності якої залежить спілкувальна поведінка адресанта (першої особи) й адресата (другої особи).

Що – це те, що сказано (написано); тобто повідомлення.

Про що – це змістова сторона тексту.

Чому – це спричиненість мовлення.

Для чого – це цільова обумовленість мовлення. Залежно від того, яку мету ставить перед собою адресант: проінформувати, переконати, створити настрій, вивести з рівноваги адресата чи, скажімо, просто згаяти час, – він організовує своє мовлення, добирає відповідні виражальні засоби, способи побудови тексту, дотримується певної стратегії і тактики в комунікативній поведінці.

Людське спілкування ґрунтується на взаємній необхідності. Російський лінгвіст Юрій Караулов зазначає: «Недостатність особистості в якомусь аспекті є ніби імпульсом, що спонукає шукати доповнення в іншій особистості». Це і є джерелом комунікативних потреб, які усвідомлено чи неусвідомлено втілюються в комунікативні інтенції.

Комунікативна інтенція (лат. *intentio* – прагнення) – осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення.

Стратегія мовленнєвого спілкування – оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації.

Як правило, у разі неконфліктного (кооперативного) спілкування його стратегію визначають пошуки «спільної мови», тобто основ діалогічного (чи полілогічного) співробітництва: добір мовних засобів представлення реального стану речей, вибір тональності спілкування, формування сприятливої атмосфери взаємодії всіх учасників комунікації тощо.

Складовими стратегії можуть також бути аргументація, мотивація, висловлювання емоцій (симпатій, антипатій), міркування вголос, виправдання, підбурювання тощо.

Побудова стратегій та їхня реалізація великою мірою залежать від рівня знайомства комунікантів, соціальних чинників, орієнтації в психічній, когнітивній (пізнавальній) та інших сферах адресата.

Комунікативна мета – стратегічний результат, на який скероване конкретне спілкування.

Стратегії спілкування є гнучкими і залежать від прагматичних чинників: віку комунікантів, їх статі, соціальних ролей, національно-культурної належності тощо – і передбачають певну комунікативну тактику.

Комунікативна тактика – визначена лінія поведінки на певно-му етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту чи запобігання ефекту небажаного; мовленнєві прийоми, які дають змогу досягнути комунікативної мети.

Комунікативні тактики виконують функцію способів здійснення стратегії мовлення: вони формують складові діалогу (полілогу), групуючи і чергуючи відтинки розмови – оцінку, радість, горе, сумнів тощо. Наприклад, стратегія відмови від виконання прохання може втілюватися у такі комунікативні тактики:

- видати себе за некомпетентну людину;
- послатись на неможливість виконання прохання саме в цей час;
- відмовитись без будь-якого мотивування;
- ухилитись від відповіді, не обіцяти нічого конкретного;
- дати зрозуміти, що не бажаєте виконати прохання.

Усі згадані тактики засновані на некооперативній стратегії поведінки адресата.

У межах конкретних сфер спілкування наявні спроби виділення типів тактик. Фахівці у сфері ділового спілкування виокремлюють такі мовленнєві тактики:

- раптовість (використання в мовленні невідомої слухачам інформації);
- провокація (на короткий час викликається реакція незгоди з інформацією, яка подається, для використання цього часу з метою підготовки слухачів до конструктивних висновків, уточнення позиції тощо);
- апеляція до авторитетів (з метою підтримки власної позиції дається посилення на авторитет слухача, відомих учених, діячів культури);
- залучення елемента неформальності (враховуючи предмет мовлення, розповісти слухачам, партнеру про свої помилки та їх наслідки; це дає змогу подолати стриманість, формує атмосферу довіри);
- гумор (наводяться смішні, парадоксальні приклади, розповідаються веселі історії тощо; допомагає створити невимушену атмосферу);
- чорне опонування (партнерові зі спілкування ставлять декілька запитань, щоб на жодне з них він не зміг відповісти).

Комунікативна тактика зумовлена комунікативними завданнями. Комунікативне завдання – тактичний хід, практичний засіб руху до відповідної комунікативної мети.

Правильність обраної комунікативної тактики великою мірою залежить від комунікативного досвіду.

Комунікативний досвід – сукупність знань про вдачі та невдачі комунікативні тактики, які сприяють або не сприяють реалізації відповідних комунікативних стратегій.

Комунікативна компетенція — сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних (словесних) і невербальних (безсловесних) засад комунікації, умінь їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата.

Комунікативна компетенція залежить від комунікативного наміру; дотримання комунікативних стратегій, знання особистості співрозмовника (його темпераменту, переваг, уподобань, соціальних ролей, знання «мови тіла», тобто тих невербальних сигналів, що посиляє співрозмовник тощо); орієнтації, підтримання та контролю процесу спілкування; контролю

власної мовленнєвої поведінки, емоцій тощо; навичок та умінь завершення комунікації, виходу з неї тощо.

Компетенцію людина удосконалює все своє життя в різноманітних ситуаціях, з різними людьми, перебуваючи в різних станах.

Найважливіші складові комунікативної компетенції – здатність розуміти та продукувати необмежену кількість правильних повідомлень; поєднувати їх у зв'язні тексти згідно з конкретним соціолінгвістичним контекстом спілкування; здатність реалізовувати комунікативні наміри; уміння брати ефективну участь у спілкуванні, добираючи правильну стратегію і тактику спілкування; уміння використовувати соціокультурний контекст: звичаї, норми, ритуали, соціальні стереотипи.

Отже, комунікативна компетенція перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетенції людини, оскільки поєднує в собі всі інші (мовну, соціокультурну, стратегічну, соціолінгвістичну тощо). З огляду на це формування комунікативної компетенції є основною метою мовного навчання.

Комунікативні інтенції

Інтенція є складною мовно-ментальною категорією, яка привертала увагу дослідників ще за часів античності. Зараз цей термін використовується у працях з лінгвістики тексту, літературознавства, прагматики, комунікативної граматики, психолінгвістики та ін. У сучасних лінгвістично орієнтованих дослідженнях знайшли своє відображення різні типи інтенції: номінативні (С.О. Горяєв), інтенції прохання, згоди, відмови, вираження власної точки зору (Е.Р. Шакірова), обіцянки (А.В. Антонова), несхвалення (Т.К. Соловйова), захисту (Е.П. Бурмістрова) та ін. Таку зацікавленість дослідників можна пояснити не тільки важливістю цього явища, але і його складністю.

Актуальність нашої роботи зумовлена її спрямованістю на розв'язання проблеми вербалізації інтенцій у “Ти-висловленнях” на прагматичному рівні мови. Крім того, „інтенція”, що в широкому розумінні означає комунікативний намір адресанта, у нашому дослідженні розглядається у зв'язку з фактором адресата, що не відображено в існуючих дослідженнях цього фактору (Н.Д. Арутюнова , О.П. Воробйова, А.В. Полонський). Фактор адресата представлений особовим займенником “ you ”, який у сполученні з певною формою дієслова становить лексико-граматичну основу “Ти-висловлення”. Також

аналізуються висловлення з дієсловом у наказовому способі, де “ you ” адресата імпліцитне.

Об'єктом дослідження є інтенції “Ти-висловлення”, а предметом - прагматичні закономірності їх актуалізації в англійському художньому дискурсі. Матеріалом дослідження слугували оповідання В. Картер, де виокремлено 582 “Ти-висловлення”.

Суперечливість та складність дослідження інтенцій зумовлена великою кількістю визначень та інтерпретацій цього поняття, найважливішими серед яких є мовленнєвий задум або воля адресанта [1:270]; комунікативна настанова [9:72]; ілокутивна мета висловлення [4:100; 7:172; 5:16]; суб'єктивне значення [12:378]; конкретно-комунікативний смисл висловлення [10:19]; ланка, яка пов'язує людину-адресанта та її знаряддя - мову у мовленнєву діяльність [6:74]; осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [2:116]; спрямованість людської свідомості на об'єкти й стани речей зовнішнього світу [3:101]. У нашому дослідженні інтенцій ми дотримуємося визначення Н.І. Формановської : конкретно-комунікативний смисл висловлення, вважаючи задум, ілокутивну силу, комунікативну настанову, намір, спрямованість свідомості ширшими поняттями, які включають інтенцію.

Мовна особистість науковця

Формування і реалізація творчих якостей молодих дослідників залежать від особистісних якостей викладачів, котрі мають поєднувати в собі наукову ерудицію, володіти сучасними освітніми технологіями, педагогічним професіоналізмом, оперативно реагувати на неперервно мінливі вимоги до професійної компетентності, знати і розуміти інтегративні процеси в науці й освіті, здійснювати їх взаємодію і синтез. Свого часу К.Ушинський переконливо доводив: "Лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна створювати характер".

Сучасний дослідник - це не лише вчений, це особистість з високою методологічною культурою, фундаментальною підготовкою, науковою ерудицією, гуманістичним стилем наукового мислення; з розвинутою інтуїцією, конструктивно мислячий. Для нього важливі строгі етичні норми, толерантність, діалогова взаємодія. Це талановита і високо

організована індивідуальність. Але насамперед -це особистість патріотична, яка боліє болем Вітчизни.

Особистим прикладом - фундаментальною підготовкою, блискучим читанням лекцій, відомими широкому загалу читачів книгами, скрупульозним ставленням до проведення експериментальних досліджень, володінням секретами ефективного "живого" слова, "науковою іскоркою", тонким відчуттям наукового стилю, толерантністю старше покоління вчених мотивує самостійний пошук молодих дослідників. Сьогодні праці багатьох видатних українських учених минулого опубліковані насамперед російською та іншими іноземними мовами. Переклад їх українською мовою сприятиме розвитку української наукової мови.

Складова етичного кодексу вченого - "авторське право". Відхиленням від норм етики є ігнорування принципу об'єктивності в науковому дослідженні чи при виконанні експерименту, узагальненні отриманих даних або формулюванні висновків.

Якісна риса сьогодення - це діалогова взаємодія викладача-науковця і студента-дослідника. Це діяльна, активна позиція його учасників, стимул самовдосконалення, саморозвитку та постійного оновлення. Саме в процесі діалогової взаємодії, на переконання більшості дослідників, відбувається освітня зустріч, яка збагачує і студентів, і викладачів новими враженнями, ідеями, цінностями. Ю.Лотман охарактеризував це так: "Тут немає верху і низу - учителів і учнів - тут усі колеги, тобто люди, які працюють разом. Ставлення викладачів до студентів - це ставлення колеги до молодшого колеги". Саме науковий діалог допомагає формувати самостійність, відповідальність, відкритість, спонукає до розвитку мовленнєвих умінь представити власну думку в гармонії форми і змісту, зіставити її і думкою іншого автора, володіти реплікою і паузою, вербальними і невербальними засобами вираження спеціальних реалей, категорій і понять.

Найкраще такий діалог, як показує досвід, відбувається в науково-дослідній лабораторії викладача. На етапі бскалавра науково-дослідна лабораторія викладача може стати школою основ наукової культури, наукового мислення, гуманістичного виховання, опанування освітніх інновацій, "діалогу культур", на етапі спеціаліста - лабораторією науково-

педагогічної майстерності і творчості, на етапі підготовки магістрів у школі оволодіння технологією дослідницької діяльності.

Кожний науковець є редактором, який звіряє написане (основні рекетові елементи) за законами якісного дослідження і чітких висновків: назва, рубрикація (зміст), перший рядок і останній абзац, які не тільки закладають інтригу творчого пізнання, а й стають концептуальною основою, стрижнем, що підтримує все дослідницьке навантаження.